

Sziklay, László

Problémy provincialismu a urbanizace na území Uher počátkem 19. století ve světle dvou básnických epištol

In: *Otázky dějin střední a východní Evropy. [I.]*. Hejl, František (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 185-195

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120762>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LÁSZLÓ SZIKLAY (BUDAPEST)

PROBLÉMY PROVINCIONALISMU A URBANIZACE NA ÚZEMÍ UHER POČÁTKEM 19. STOLETÍ VE SVĚTLE DVOU BÁSNICKÝCH EPIŠTOL

I.

Národy střední a východní Evropy zúčtovaly v 2. pol. 18. stol. a na přelomu 18. a 19. stol. s oním feudálním patriotismem, který byl — hlavně od 16. stol. — atributem jejich koloniálního osudu, a který vyvolal šlechtická povstání a boje zbojníků proti Vídni, Turkům i jiným podmanitelům. V důsledku těchto bojů se nevytvořilo během dlouhých staletí od Terstu na východ a od Visly k Jaderskému moři takové hospodářské, politické a kulturní centrum, jež by mohlo zastupovat funkci Londýna, Paříže či Výmaru. Literární a kulturní život zůstal až na několik šťastných výjimek životem provinčním, jehož rámec vyznačovaly šlechtické kurie, fary či z větší části církevně usměrňované střední i vysoké školy.¹ Nepokusím se zde ani s přibližnou přesností vyznačit všechny důsledky tohoto jevu; pojednal jsem o nich podrobně na jiném místě.² I o tom již byla řeč, že

¹ Na přelomu 18. a 19. stol. a na počátku 19. stol. žilo vedle sebe v Pešti, Budíně a Starém Budíně, těchto třech předchůdcích pozdější Budapešti, mnoho kultur. Na tuto skutečnost jsem se snažil upozornit již v mnoha drobnějších studiích. Viz např. *Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes*, sb. *Littérature hongroise — littérature européenne*, Budapest 1964, str. 327—354; Ján Kollár *magyar kapcsolatai Pesten, Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 139—175; vyšlo též slovensky pod názvem *Maďarské vztahy Jána Kollára v Pešti*, sb. *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 85—117; *Das Zusammenleben und Zusammenwirken mehrerer südosteuropäischen Kulturen in Ofen-Pest zu Beginn des 19. Jahrhunderts*, sb. *Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte*. München 1968, str. 118—127. — Všechny tyto drobnější studie byly přípravou k tomu, abych toto téma později mohl zpracovat v plném rozsahu.

² A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről. XIX. század. (O některých zásadních otázkách východoevropské srovnávací literární historie. 19. století), *Világirodalmi Figyelő* 1962, č. 4, str. 473—512. — Stručněji i německy: *Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte. Die ungarisch-slawischen Beziehungen*. *Studia Slavica IX*, 1963, str. 311—335.

v důsledku tohoto provincionálního charakteru literatury se utvořily její osobité druhy a formy.³ Zdůrazňuji nyní to, že západní příklad anglický, francouzský, italský i německý se přes pomalý vnitřní vývoj přece jen dostal až k nám, k našim národům, a že spisovatelé polští, čeští, slovenští, maďarští, srbští, chorvátští, slovinští, rumunští aj. dospěli konečně k poznání, že k uchování národa a jeho kultury bude třeba zúčtovat s provincionálními formami feudálního patriotismu a nahradit je novým buržoazním životním stylem a zformováním městské kultury. Na počátku došlo ve všech jmenovaných literaturách k úpornému boji mezi spisovateli, opírajícími se o navyklé tradiční formy, a mezi těmi, kteří usilovali o novou literaturu dosahující evropské úrovně. Od bojů mezi jazykovou obnovou a feudálním (církvním) umělým jazykem až po střetnutí klasicismu a romantismu (nejednou rázovitě splývajícím) se setkáváme s četnými odrůdami tohoto zápasu. Z hlediska našeho tématu třeba zdůraznit dva podstatné momenty:

1. Mezi stanoviskem konzervativních a pokrokových spisovatelů je mnoho přechodných typů a odstínů. Básník opírající se o tradiční lidovost, žák Horatiův nebo ten, který sugeruje novou svéráznou historickou koncepci postupující sem ze západní Evropy, může buď vytvářet zárodky moderní buržoazně národní ideologie, nebo vést své čtenáře zpět do izolace venkovského života a feudální minulost idealizujícího konzervativismu. Pro jmenované literatury, mezi nimi i pro literaturu maďarskou, to byla nejen doba zatížená protiklady minulosti, nýbrž také doba, kdy začínal zápas o moderní národní život. Vždyť v Evropě nebyla v této oblasti tak silná uvědomělá buržoazie, která by dovedla jednoznačně triumfovat i nad zastaralým myšlenkovým světem feudalismu.

2. Rozvoj moderní buržoazně „národní“ literatury v této oblasti nepříznivě ovlivňovala v porovnání se západoevropským či ruským vývojem skutečnost, že v tomto prostoru sotva existovalo teritorium, na němž by vedle sebe nežily dvě či více navzájem smíšené národnosti. Polák Mickiewicz se narodil v Litvě, a když chtěl představit zvyky své rodné země, vetkal do textu jednoho ze svých hlavních děl „Dziady“ běloruské lidové písně; trochejský půlený dvanáctislabičný verš, který v maďarštině nazýváme „maďarským alexandrinem“, hraje v poezii slovenského národního obrození nejméně stejně důležitou úlohu jako v poezii maďarské; německé měšťanstvo, které v jazykové oblasti slovenské, české i maďarské a na mnoha místech také na Balkáně bylo jedním z nejvýznamnějších provozovatelů obchodu a průmyslu, mělo zprostředkující úlohu i mezi jednotlivými kulturami malých středo- a východoevropských národů, stojících stále více proti sobě.

Těmito příklady jsem chtěl ilustrovat, že jde o takovou kulturní oblast Evropy, která se z jedné strany ústrojně zapojuje do univerzálního evropského vývoje, na druhé straně se však odlišuje od ostatních oblastí. Zkoumání její problematiky má význam ze dvou hledisek. Jednak proto, že zdůrazněním společných rysů jmenovaných literatur přispěje k hlubšímu a jemnějšímu poznání každé z nich (a tím i maďarskou), a za druhé tím

³ Viz *Béla Varjas*, *Irodalom és folklór határmegyében* (Na pomezí literatury a folklóru), Helikon 1967, č. 1, str. 27–40.

zároveň rozšíříme a doplníme srovnávací evropskou literární historii, soustředěnou dosud jen na velké západoevropské literatury či nanejvýš na literaturu ruskou.

Likvidace provincionální životní formy byla umožněna výstavbou již vzpomenutých chybějících center a vznikem nové, evropsky orientované městské koncepce umělecké tvorby. Jak jsme však již podotkli, buržoazní třída, která svou průmyslovou či obchodní činností v západní Evropě už dříve utvořila moderní „urbs“, zde buď úplně chyběla, anebo byla slabá k tomu, aby dovedla vybudovat svou vlastní Paříž či Florencii. Průbojnou buržoazii zastupovala u zmíněných národů buď střední či nižší šlechta, anebo úzká vrstva inteligence v církevních službách.⁴ Tu a tam pak se účastnili zápasu o vytvoření kulturního centra i důstojníci a obchodníci s dobyt看em.⁵ Proto vývoj v této oblasti, pohyb kulturního a literárního života se děl právě opačně, než tomu bylo na Západě. Zatímco tam už dříve existoval Londýn, který poskytl domov anglickému divadlu, a v Paříži ani díla geniálních spisovatelů neznamenal první projevy městského života – ve střední Evropě spatřuje jazykový reformátor (Kazinczy), utopený v šlechtické kurii a pišící odtud nesčetné dopisy svým přátelům, záruku budoucího osudu národa ve vybudování silného kulturního centra, stejně tak jako Srb Obradović bojující proti pověrám a tmářství pravoslavných klášterů či iniciátor českého tisku Kramerius. Spisovatel nemůže postulovat ani své nejvnitřnější umělecké problémy bez toho, aby zároveň – chtěl nechtěl – nehovořil o osudových otázkách svého lidu, a aby neviděl, že k vytvoření silné národní kultury je třeba centra, rozvinutého velkoměsta.

Petrohrad vybudovali ruští osvícenští absolutisté; za svůj charakter kulturního střediska mohla děkovat třicetileté vládě Stanislava Augusta také Varšava. Ale už Praha, Budín a Pešť, a později i Bělehrad, Bukurešť, Sofie aj. se netěšily kulturotvorné ochraně národního absolutistického království či knížectví. Přestože Budín a Pešť měly svého palatina Josefa, centrem vzdělanosti jej učinili spisovatelé.⁶ Znalce maďarské literatury snad ještě i dnes zarazí otázka, spisovatel kterého národa? Nám se zdá jasné, že počínaje Józsefem Kármánem až po Károlye Kisfaludyho to byli maďarští spisovatelé a maďarské kulturní a literární snahy, jež daly třem malým městům (Pešť, Budín, Starý Budín) onen rozmach, který je v 2. pol. minulého století dovedl až k statutu světového města. A přece ve své době snil o něm Slovák Ján Kollár, který tu byl 30 let evangelickým

⁴ *Zoltán I. Tóth*, A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon (O některých otázkách mnohonárodnostního státu v Uhrách před rokem 1848), Magyar Tudományos Akadémia II. osztály Kézlelményei VII, č. 4, str. 274–275.

⁵ Na tuto otázku upozornil svou prací *Europa und die Slawen* (Wiesbaden 1964) *Josef Matl*. Viz mou recenzi v *Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged 1965, str. 155–174.

⁶ V maďarské literatuře známe dvě základní zpracování této otázky: 1. *Károly Csahinen*, Pest-Buda irodalmi élete (Literární život Pešti a Budína) 1780–1830, I–II, Budapest 1931; 2. *József Waldapfel*, 50 év Buda és Pest irodalmi életéből (50 let z literárního života Budína a Pešti), Budapest 1935. Nesouhlasíme přesto s poznámkou Pétera Nagye, který postrádá v 1. poznámce mé zmíněné francouzské studie odkaz na tato dvě díla (*Irodalomtörténeti Közlemények* 1965, str. 716–717). Ani Csahinen, ani Waldapfel neříkají nic podstatného o mnohojazyčnosti soudobé Pešti a Budína.

pastorem, jako o středisku Slovanů, a odtud poslal na její podmanivou cestu myšlenku slovanské kulturní vzájemnosti. Zde založili Srbové svou Matici, odtud si přinesli své latinské vzdělání tři vedoucí činitelé „sedmihradské školy“ Micu-Klein, Šincai a Maior. Národnostní obraz tří městeček se smíšeným obyvatelstvem zpestřují na počátku 19. stol. také Charváti, Řekové, Arméni a Židé. Bohatší, majetnější měšťané jsou tu však jen Němci. Jejich jazyk se dostává do popředí v obchodním životě, na radnici, v bohoslužbách rozličných církví (hlavně u katolíků a evangelíků), v divadle a u jednotlivých nakladatelů, nejen proto, že je tak sympatický Vidni, nýbrž i proto, že s postupující industrializací se stěhovali stále více do hlavního města země. Jeden leták ještě ve 40. letech minulého století přirovnává Pešť k Texasu; vábnička konjunktury sem přitahovala obratné podnikatele stejně jako do málo konsolidovaných oblastí Severní Ameriky.⁷

Všechno to, co jsme řekli o protikladech rozvoje moderního národního vědomí a literatury, ještě více komplikovala babylonská mnohojazyčnost Budína a Pešti. Ta vedla k nevyhnutelným třenicím tam, kde na poměrně malém prostoru bylo tolik jazyků, národů i národností v nerozpletitelné směsici. Soudobý Budín a Pešť si přesto nesmíme představovat jako mravenišťe plné nepřátel na život a na smrt. Tak jako se u nás naráz nezhroutil feudální řád, jsme i na cestě od feudálního patriotismu k modernímu národnímu vědomí svědky mnoha přechodných jevů. Vícejazyční spisovatelé (např. Srb Jovan Pačić), Němci zprostředkující mezi jednotlivými spolunaživajícími kulturami (např. universitní profesor Schedius), básníci stojící zároveň ve službách dvou literatur a jejich obrození (např. Mihály Vitkovics) určují také z národnostního hlediska přechodný charakter této rozporuplné doby.

II.

Spisovatelé Pešti a Budína se pokusili z obou malých měst vybudovat moderní literární středisko vzájemným sdružováním a schůzkami ve svých domovech. Literární salón náležel k důležitým formám kulturního života i na Západě. V Pešti se však nevytvořil ve stylu madame de Staël či George Sandové. Právě legendární večere Mihálye Vitkovicse ukazují, že když v Pešti působila Kazinczyho „triáda“, spisovatelé s sebou přinášeli do tehdy ještě nevelkého hlavního města země mnohé rysy svého provincionálního životního stylu i nazírání. Rozhodující otázky národa a kultury projednávali mezi hojným hodováním, když právě dozněla melodie doprovodné kapely, jako na některé kulturnější šlechtické kurii anebo maloměstské faře. Vitkovics nebyl jen z národnostního hlediska „dvojdómý“ člověk; „dvojdómý“ byl i proto, že zatímco patřil k nejznámějším a nejvzdělanějším pešťským advokátům a řídil svůj život s rutinou obyvatele hlavního města, přičemž pomáhal stejně maďarským jako srbským spiso-

⁷ Die Auswanderung der Deutschen nach Texas, Nordamerika und Ungarn. Eine Mahnung an die Nation. München 1844. Na základě díla *Gyuly Szekfűho*, *Iratok a magyar államnyelv kérdéseinek történetéhez* (Akta k dějinám otázky maďarského státního jazyka), Budapešť 1926, str. 290, uvádí *János Kósa*, *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig* (Pomaďarštění Pešti a Budína do roku 1848), Budapešť 1937, str. 17, pozn. 40.

vatelům — když promlouvá podle svého srdce, když jako novátor veselých společností či autor epištol po vzoru Horativě skládal verše anebo pro potěchu dam psal prózu (hlavně srbsky), pak měl před očima kopcovitou krajinu kolem Jágru či návštěvu u svých příbuzných v Szent Éndre či Pomázu. Jeho nostalgie po venkovském životě není násilná, ve zmíněné studii⁸ se snažím vyložit právě to, že tzv. „písňe na lidovou notu“ (népies) nejsou uvědomělými díly povolaných tvůrců, nýbrž že je zpívá předzpěvák, aby jimi pobavil společnost. Lidová píseň a Horatius se právě z hlediska „patriarchálnosti“ nedostávají spolu do rozporu; když Vitkovics volně překládá latinského klasika, stává se v maďarském textu básně Ad Thaliarchum (Carm. I, IX) hora Eged připomínkou mladosti strávené v Jágru (Eger).

Jen tehdy můžeme pochopit epištolu Mihálye Vitkovicse k Istvánu Horvátovi („Horvát Istvánhoz“),⁹ když porozumíme — chceme-li provincionálnímu — splývání pojmů „lidový“ a „klasický“ u „klasicistických“ básníků. Soudobý básník reaguje z klasických vzorů nejživěji a s největší sympatií na *Laudatio vitae rusticae*. „*Beatus ille qui procul negotiis...*“ se stalo po příkladu Rousseauově okřídleným rčením. Po konfrontaci idyly tichého a šťastného venkovského života s rozkladem příliš vyvinuté civilizace, s nezdravostí městského ovzduší, není v soudobé maďarské literatuře ani potuchy. Existuje pouze veršování podle Horatia, které spočívá v třibení klasických forem a tím se staví proti „debrecinismům“^{9a} nekulturní tradice. Ale maďarsky (nebo v jazyce kteréhokoli našeho souseda) nedokáže básník ani v tomto případě být čistým klasikem, klasicistou; pro maďarštinu je cizí veršování zpočátku dosti nezvyklé, připravuje spíše půdu romantické dikci.¹⁰ A přece básník prosáklý Rousseauovým individualismem a toužící po venkově napíše opravdovou horatiovskou epištolu! Zmíněnou báseň Vitkovicsovu — jestliže známe jeho životopis — nemůžeme nazvat „lživou“.¹¹ Je pochopitelné, že se dobře cítil v Tiszaroffu, že Horatius a zemité „venkovanství“ stejně jako lesk Tisy budily v jeho srdci jasnou náladu. Jeho vyličení této letní idyly po strastech peštského advokáta nemůžeme nazvat nepoetickým. Potíž je snad jen v tom, že domácí venkov nechválí ve stylu Horativě Vitkovics (a to ani ve své tvorbě) jako první; jde o obecnou lokalitu, třebaže jeho líčení je podloženo konkrétními zážitky, které uchvacují ještě i dnes čtenáře toužícího z hluku velkoměsta po tichu venkova. To, co Kazinczy napsal v r. 1811 právě Vitkovicsovi

⁸ Viz mou studii Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő (M. V., dvojjazyčný básník), kterou jsem napsal pro připravovaný sborník o jihoslovansko-maďarských vztazích. Zatím v rukopise.

⁹ Vitkovics Mihály költeményei (Básně M-e V-e). Kiadja (vydává) *Szvorényi József*. Budapest 1879, I, str. 115–118.

^{9a} „Debrecinismy“ jsou míněny výrazy tvořené v duchu tzv. Debrecínské gramatiky — sepsané na sklonku 18. století a namířené proti neologickým požadavkům maďarské jazykové obnovy Kazinczyho a jeho druhů — na základě nářeční a spisovně nekulturní mluvy. (Pozn. překl.)

¹⁰ Viz *János Horváth*, *Rendszeres magyar verstan* (Systematická maďarská poetika), Budapest 1951, str. 93; *týž*, *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből* (Kapitola z dějin maďarského literárního vkusu). Berzsényi Dániel. Sb. *Tanulmányok*, Budapest 1956, str. 143.

¹¹ Srov. *Oszkár Merényi*, Berzsényi Dániel, Budapest 1966, str. 257.

o tragické obmezenosti maďarského provincialismu a nekulturnosti,¹² je rubem venkovské „idyly“ a ukazuje reálněji a strážlivěji kupředu. Vitkovics přesto neklame ani si nehraje na módního básníka, když píše Istvánu Horvátovi v hexametrech „Tak bych si přál žít!“.

Horatiovský ideál tohoto přechodného období je možno i jinak ústrojně zařadit do všeho, čeho jsme se dosud v této studii dotkli. Nejen proto, že jeho stopy nacházíme již v domácí, kulinární latině i v hodinách poetiky církevních kolegií; Horatius náleží na venkově k provincionální kultuře zeměpána nebo duchovního stejně jako historický zpěv, Gyöngyösi nebo Amadé. Ale „aktuální“ se stává v letech přelomu i proto, že se tu lokalizuje, že tu zdomáčňuje. Při překládání básně Ad fontem Bandusiae ji umísťuje do idylického prostředí domácí krajiny nejen Ferenc Faludi či Benedek Virág, nýbrž např. i Slovák Ján Hollý. U něho putuje k chladné vodě pramene vesnický lid, který se o jedno pokolení později, u básníků Štúrovy školy (stejně jako v maďarské literatuře u Petőfiho a Aranye) stává hlavní zárukou národního pokroku.¹³

Neodsuzujeme tedy Vitkovice proto, že oslavuje venkov při četbě svého oblíbeného Flacca. Spíše nás může naplnit údivem to, co na tuto skladbu odpověděl v r. 1815 v básni „Vitkovics Mihályhoz“ Berzsényi.

Úvodem podotkneme, co víme o vztahu obou básníků, případně o Berzsényiho návštěvách. Vitkovics dvakrát referuje Kazinczymu o tom, že poustevník z Nikly (rozuměj Berzsényi — pozn. překl.) navštívil hlavní město: v r. 1810¹⁴ a v r. 1813.¹⁵ Zmíněná báseň je pak zřejmě ohlasem této druhé cesty. „Tak velký protiklad, jaký je mezi jeho vystupováním i způsobem jednání a mezi jeho poezií, je těžko si představit“ — shrnuje Vitkovics protiklad Berzsényiho vysoké kultury a provincionálního chování, a to potvrzuje i Szemere.¹⁶ U příležitosti návštěvy v r. 1813 bylo ho třeba přímo odvléci k představitelům tehdejšího pešťského literárního života Virágovi, Kultsárovi, jen násilím bylo ho možno zdržet na večeři u Vitkovice, kde více mlčel, než mluvil a: „Po večeři spěchal domů. Helmeczi ho chtěl vyprovodit, ale on zavřel dveře kočáru a prosil ho, aby se neobtěžoval. Uvažovali jsme, kam půjdeme druhý den. Druhý den na úsvitě nás však opustil bez rozloučení. Tento náš tak zasloužilý přítel velmi odvykl lidem, všechna krása, která vyzařuje z jeho slov a chování, je samota. Rozdíl mezi jeho krásnými pracemi a jeho zevnějškem je rozdílem mezi nebem a zemí.“

Podivín, vyhýbající se lidem a zapuzující je; to je úhrn referátů o Berzsényiho návštěvách v Pešti. Tím větší je naše překvapení, když v jeho dopisech není po tomto podivínství ani stopy: „... a pozdravuj laskavého Vitkovice s jeho milým Theodorem,“ píše Helmeczimu několik měsíců po pa-

¹² Ve své epištole Vitkovicshoz (K Vitkovicsovi).

¹³ Viz *Ján Hollý*, Na ságelskú studenku. Srov. *Otakar Jiráni*, Antika v selankách Jána Hollého, Sborník filologický 1922, str. 272–326; týž, Antické vlivy v lyrice J. Hollého, čas. Bratislava 1928, str. 76–126.

¹⁴ Vitkovics Kazinczymu, v Pešti 6. IV. 1810, Kazinczy levelezése (ed. *János Váczy*) VII, str. 351.

¹⁵ Vitkovics Kazinczymu, v Pešti 29. VI. 1813, tamtéž X, str. 444–445.

¹⁶ Pál Szemere Kazinczymu 27. IV. 1810, tamtéž VII, str. 398–407.

mátné cestě do Pešti,¹⁷ a potom v lednu následujícího roku: „Věř, vzpomínám na Vás vděčně a vždy rád o Vás slyším.“¹⁸ A abychom protiklad mezi výše uvedenými fakty a mezi básnickou epištolou, jež má být předmětem našeho rozboru, ještě více vyostřili, citujme opět z jeho dopisu Mihályi Helmecczimu: „Řekni Vitkovicsovi, že jsem přečetl v Muzeu s velkou rozkoší jeho flaccusovskou epištolu.“¹⁹

Sama epištola „Vitkovics Mihályhoz“²⁰ — alespoň na první pohled — vzbuzuje první slokou tento dojem. Jako by v niklaské samotě, v odloučenosti žijící básník v plné míře pochopil advokáta ponořeného do městského ruchu, že touží — po vzoru Horatiově — po venkovském životě. Nemůžeme popřít — alespoň prvních deset řádek na to jasně ukazuje — že to má povzbudivý, pozitivní vliv na Berzsényiho, uzavřeného do vesnické samoty; jako by na okamžik i on viděl krásnějším to prostředí, k němuž již tolik zhostejněl.

V druhé sloce naopak upadá básník po nadšeném, pochlebném přátelském rozhovoru do opačné krajnosti. Či snad nejsou ironickou narážkou na obecnou rozprostraněnost uctívání přírody u klasicistického sentimentalismu následující řádky?

„Igen, de minthogy minden verselők
Homér atyáinktól fogva ekkorig
Falut dicsértek...“^{20a}

Pointa sloky následuje překvapivě: básník opěvuje Pešť a Budín. Uvěří, že Vitkovics se opravdu dobře cítil v Roffu, ale přemítaje nejen o literárně politických, nýbrž i uměleckých problémech doby, cítí: úkol je nyní jiný.

A tak vystupuje ve třetí sloce do popředí on sám, nikdy neuspokojený, vždy s vnitřními pochybami zápasící básník, jehož prózu — přece jen v protikladu s Vitkovicsem — vyznačuje vesnická samota, a jehož od vyhlídky z hory Gellért jímá závrať; velkoměsto, rozměry mohutné řeky, masa lidí proudící mezi domy a na mostě ho strhují. Napadaje provincionální nazírání mnoha svých básnických druhů (mezi nimi i Vitkovicsovo) ve všem spatřuje výtvořiny „slavného rozumu“ a „skvělá díla učené ruky“, avšak — a to je příznačné pro celé umění Berzsényiho — jeho intelektuální racionalismus není strnulý a hlavně chladný. Ba naopak: vítězství lidského ducha pozdravuje téměř s patosem následujícího romantického pokolení. Všechno to, čeho si povšimne v ruchu velkého města, „rozněcuje ho k novým a novým citům“; rozum, který to vše vytvořil, je „slavný“. To je přívlástek romantického idylismu, s nímž hovoří o „sladkých půvabech

¹⁷ Dániel Berzsényi Mihályi Helmecczimu, Nikla 15. VIII. 1813, Berzsényi Dániel összes művei (Sebraná díla D-a B-ho), Budapest 1968, str. 434.

¹⁸ Dániel Berzsényi Mihályi Helmecczimu, Nikla 25. I. 1814, tamtéž, str. 436.

¹⁹ Dániel Berzsényi Mihályi Helmecczimu, Nikla 15. XII. 1814, tamtéž, str. 442. — Jde o Döbrenteiho časopis Erdélyi Múzeum.

²⁰ Pracoval jsem s textem vydaným *Oszkarem Merényim* v edici Berzsényi Dániel összes művei, Budapest 1968, str. 116–118. Náš rozbor jsme porovnali s vývodem *Oszkára Merényiho*, Berzsényi Dániel, Budapest 1966, str. 256–257, a *Balázse Varghy*, Berzsényi Dániel, Budapest 1959, str. 193–195.

^{20a} Český překlad: „Ano, ale jako by všichni veršovci / počínaje od našeho otce Homéra doposavad / dědinu vynášeli...“

života“ ve velkoměstě. Berzsényi, básník vržený do Pešti z vesnice, idealizuje město právě tak, jako Vitkovic svěř Tiszaroffu.

„Mohou si mé oči ještě přát více?“ O vyhlídce z hory Gellért mluví tedy jako o zážitku, který pro něho znamenal něco velikého, jisté naplnění, ba řešení.

Ve čtvrté sloce vpravuje do tohoto schématu setkání s peštskými přáteli, přizpůsobení zvykům tohoto přátelského kruhu, přijetí u Virága, účast na pohostinství Vitkovicově, návštěvu u Szemereho. Protiklad mezi nadšením a vzletem těchto rádků a mezi referáty Berzsényiho přátel Kazinczemu, opřenými o skutečnost, je zarážející. Vyzvedněme alespoň okolnost, svědčící o tom, že Berzsényi, jak byl skoupý na slovo, ba mlčenlivý ve společnosti svých peštských ctitelů, tak zde v epištole nadšeně a vzletně hovoří o tom, co bylo předmětem jejich diskuse:

„Hol majd hazánknak ó s új dolgait,
Majd a világnak főbb történeteit...“^{20b}

Tento křiklavý rozpor jen pokračuje v páté sloce, kde básník horuje o krásách divadla, koncertu a parků. Podle zpráv Vitkovicse a Szemereho ve skutečnosti nechtěl nikam jít, byl jedině zvědav na hudební umění Bihariho, jehož však představitelé peštského literárního života tehdy již nepočítali mezi sebe, mezi „vyšší krásy“ hodné jejich cílů.

Jak to všechno básník rozřeší? Může to vůbec rozřešit?

Na tuto otázku odpovídá šestá sloka: Radost ze života je průvodcem užitečného života a ne zahálení. Ale pro Berzsényiho je užitečný život spjat s „klidem mudrce“, který je „neporušitelný“. Tímto sobě samému daným vnitřním zadostiučiněním odstraňuje zábranu, již cítil jako rozpor mezi svým dosavadním způsobem života a peštským leskem – mezi svým i ve venkovské samotě hlubokým citovým a myšlenkovým světem a mezi povrchností mnoha svých druhů žijících ve městě. Jako když dospívající mládenec se dostane poprvé do společnosti dospělých, která s ním jedná jako se sobě rovným. Tam, mezi nimi je neobratný, ale po setkání je šťasten, že se mu naskytlá možnost zajímavé diskuse, a přece při ní byl stisněn.

A tak někdejší zážitek ho naplňuje uspokojením i z hlediska jeho dalšího života a osudu. Důkazem toho je posledních šest slok, v nichž – připouštěje, že „moudrý je všude šťasten...“ – dává básník zaznít ostrou konfrontaci vlastní samoty, svého primitivního okolí a životního způsobu Vitkovicsova vědomí převahy velkoměstského životního stylu nad stylem provincionálním. A tak se stává jeho epištola přípravou velkých snah reformního období i tehdy, kdy básník hledá řešení svých nejnítěrnějších problémů.

Vyzvedněme z této problematiky tu nejtěživější: samotou. Není to abstraktní „Magánosság“ (Osamělost), která byla tak oblíbeným tématem ve střední Evropě na konci 18. století. Berzsényi se vrací od největších duchů doby zpět do tohoto prostředí, kde:

^{20b} Český překlad: „Kde staré i nové záležitosti naší vlasti, / pak hlavní děje světa...“

„Van itt is ember, mondád, de milyen ember?
 Ínség, gonoszság néz ki vad szeméből,
 S lesújt pipádért, hogyha nem vigyázzs.
 Szemét sőtétség, vállalát terh sanyarja,
 S utálja mindazt, aki boldogabb.
 S mi szép mulatság: látni izzadását?
 Mi szép nekem még: rajta szántanom.
 S aszott kezéből lesni sültemet?“^{20c}

Je nepochybné, že nelidskost svého okolí a svou samotu vzdělaného člověka mezi nevzdělanci měří očima zeměpána. Ale vidí zvrácenost této situace i ze sociálního hlediska, problematne v něm již pocit nutnosti změny. Dramatickým, ba tragickým způsobem upozorňuje svého čtenáře na neudržitelnost vztahu pána a poddaného na počátku 19. století.

Jako by se celou epištolou až do konce táhla jistá dramatická stránka. Jako mnohá jiná podobná díla Berzsényiho není ani toto ničím jiným než jediným dlouhým monologem. Klidně by se mohlo stát ústrojnou částí takové dramatické básně, která hovoří o tragickém protikladu mezi městem a provincií v soudobých Uhrách. Je snad náhodné, že Berzsényi na rozdíl od ostatních jím pěstovaných forem je píše nikoliv v maďarské či vyslovené staroklasické formě, nýbrž ve variovaných pěti- a šestistopých nerýmovaných jambech, v tzv. „blankversu“?²¹ Jako by i tím chtěl dosvědčit, že zde nyní konečně přestává napětí mezi „lidovou“ (népies) formou a náročným obsahem či právě mezi horatiovským veršem a moderním způsobem vidění, existující ve všech jeho ostatních básních; „blankvers“ není horatiovský jamb, ale dostal se k nám z moderních západních literatur. Zde má podle nás tu funkci, aby jím básník vyzvedl, že hovoří o moderním problému moderní formou. Je to tím nápadnější, že Vitkovics psal epištolu, na kterou reaguje Berzsényi, v hexametrech. Jeho rozpor svým řešením nebo alespoň snahou o toto řešení ukazují do budoucnosti. A opravdu to, jak básník líčí velkoměsto hemžící se pod horou Gellért, je tehdy ještě spíše jen vizí toho, čeho se podařilo dosáhnout až budoucím pokolením.

Tímto krátkým rozborem básně jsme se pokusili jen posílit to, co shrneme následovně: Berzsényiho báseň „Vitkovics Mihályhoz“ nastoluje v době přechodu od feudálních Uher ke kapitalistickým a od osvícenského klasicismu k romantismu nové téma: problém protikladu a protirečení urbanizace a provincionalismu. Proto byla vzorem mnoha důležitým dílům maďarské lyriky, počínaje IX. a X. odou Vörösmartyho,²² jeho básni A me-

^{20c} Český překlad: „I zde je člověk, pověz, ale jaký člověk? / Bída, zlo se dívá z jeho divokých očí, / a zničí tvou dýmku, když si nedáš pozor. / Jeho oči sužuje temnota, jeho plece tíha, / a nenávidí každého, kdo je šťastnější. / Jaká pěkná zábava: vidět jeho pot? / A co je ještě lepší: mám ho litovat / a z jeho vyschlé ruky čekat na svou pečení?“

²¹ Je zajímavé, že jak *János Horváth*, tak *Oszkár Merényi* hovoří v souvislosti s Berzsényim jen o dvojím veršování: o tradičním „maďarském“ a o staroklasickém. (V dílech, zmíněných v pozn. 10 a 20.) Jedině *Balázs Vargha* vyzdvihuje na jednom místě zvláště básnickovy jamby. (Viz dílo citované v pozn. 20, na str. 186.)

²² Viz *Károly Horváth*, *A klasszikából a romantikába. A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében* (Od klasiky k romantice. Dva literární směry ve světle prvního básnického období Vörösmartyova), Budapest 1968, str. 109 až 110.

rengőhöz (K zasněné), Czuczorové A falusi kislány Pesten (Venkovská dívka v Pešti), mnoha obrazům Madáchovým, od děl Gyuly Juhásze Térzene (Hudba na náměstí), A végeken, északon (Na okrajích, na severu), Falusi állomás (Vesnická zastávka) aj., až po Adyho báseň A Hortobágy poétája (Básník Hortobádě). Je až zarážející, jaká je příbuznost mezi touto básní Adyho a Berzsényiho řádkami o rolnickém prostředí; tragická situace velkého ducha nuceného žít v provincii je téměř totožná v obou básních, až na to, přirozeně, že jde o různé společenské poměry.

Zdalipak cítil Berzsényi, když ho jímala závrať na vrcholu hory Gellért, že opěvuje pro celá pokolení budoucích čtenářů nikoli přítomnost; nýbrž budoucnost? Zdalipak cítil, když se pustil do polemiky s Vitkovicsem, že hovoří proti provinční idyle, spatřoval cestu maďarské budoucnosti v urbanizaci, a že nadhodil takový problém, že upozornil na takovou dvojitvářnost maďarské kultury a umění, která — neukolébávejme se lichou nadějí — existuje ještě i dnes ve světě budujícím socialismus a o jejíž odstranění musí usilovat také naše pokolení?

Je všeobecně známo a narazil jsem na to i v této studii, že Mihály Vitkovics, s nímž Berzsényi v této básni polemizoval, byl srbského původu a také svou literární činnost rozdělával mezi maďarštinu a srbštinu. Zdalipak Berzsényi, když se osvobodil ze své niklaské samoty, vystoupil na nejvyšší bod hory Gellért a spatřil před sebou dvoji město, pro něho již tehdy představující zázrak, myslel vůbec na to, věděl o tom, že tehdy ještě se z něho snažilo vybudovat své centrum více jazyků a více kultur? Tuto snad poněkud zarážející otázku klademe dříve, než se pustíme do obsáhlého zpracování našeho tematu. Budeme se snažit na ni odpovědět tím, že ukážeme, jak zde žily jednotlivé kultury mnoha národů a jazyků vedle sebe, a jak tento fakt je sobě přibližoval. Provincionalismus a urbanizace, domácí tradice a evropanství — tyto problémy podněcovaly k diskusím a k přemítání od poloviny 18. století až po celou romantickou epochu, a to nejen spisovatele maďarské.^{22a}

Z maďarského originálu přeložil Richard Pražák

RÉSUMÉ

PROBLÈMES DE LA PROVINCE ET L'URBANISATION EN HONGRIE AU DÉBUT DU 19e SIÈCLE À LA LUMIÈRE DES DEUX ÉPÎTRES POÉTIQUES

Dans les deux petites villes au bord du Danube, à Buda et à Pest — ancêtres de la capitale de la Hongrie d'aujourd'hui — nous sommes témoins au tournant du XVIIIe et du XIXe siècle d'une symbiose des nationalités différentes. Hongrois, Allemands, Serbes, Slovaques, Grecs, Juifs et d'autres petites nationalités s'efforçaient de faire carrière dans les villes mentionnées après leur libération des Turcs. Le but de la monographie que nous allons composer est de chercher les conséquences de la

^{22a} Tento článek je zkráceným českým zněním autorovy maďarské studie Berzsényi Dániel episztolája Vitkovics Mihályhoz (Epištola D-a B-ho k M-i V-ovi), která vyšla v časopise Irodalomtörténeti Közlemények 1969, č. 5, str. 586–593. (Pozn. překl.)

symbiose des nationalités différentes dans les deux villes et de démontrer les traits communs de leur culture.

Dans la présente étude, il s'agit de deux épîtres. L'auteur de la première: Mihály Vitkovics (Mihajlo Vitković), fils des parents serbes, est un des partisans les plus fidèles de Kazinczy (du plus grand des écrivains classicistes de la littérature hongroise) — et en même temps fondateur de la prose serbe; avocat, qui, fatigué des peines de la vie urbaine, écrit — suivant Horace — une louange de ses vacances passées dans la province, il fait une idylle de la vie au village. C'est la réponse de Berzsenyi qui est intéressante. Lui, le plus grand des poètes classiques de la littérature hongroise, dont l'œuvre signifie une certaine transition au romantisme, vient de contredire à Vitkovics. Arrivé de la solitude provinciale à Buda, il adore du sommet de la colline Gellért la ville et — en parlant de la vie misérable du village — il préfère la vie urbaine. Par cette épître, Berzsenyi devient prédécesseur d'une série des poètes hongrois, qui désirent urbaniser la vie provinciale de la Hongrie ancienne.

